

ОБРАЗ «ІНШОГО» ЯК КОНЦЕПТ ОСМИСЛЕННЯ ДІЙСНОСТІ У НОВЕЛАХ РОБЕРТА МУЗІЛЯ

У статті зроблено спробу охарактеризувати образ «Чужого» як концепту осмислення дійсності та його художніх функцій у новелах Роберта Музіля, а також дослідити позицію автора щодо відображення носіїв чужої культури.

Ключові слова: імагологія, концепт, образ «Іншого», автообраз, гетерообраз.

Holomidova L. The image of the «Other» as a reality understanding concept in Robert Musil's short stories. This article is an attempt to analyze the peculiarities of the image of the «Others» as a reality understanding concept and its artistic functions in Robert Musil's short stories, as well as to research the author's position in reference to rendering the alien culture representatives.

Key words: imagology, concept, image of the «Others», auto-image, hetero-image.

Голомидова Л. Образ «Иного» как концепт осмысливания действительности в новеллах Роберта Музиля. В статье сделано попытку охарактеризовать образ «Иного» как концепта осмысливания действительности и его художественных функций в новеллах Роберта Музиля, а также исследовать позицию автора относительно изображения носителей чужой культуры

Ключевые слова: имагология, концепт, образ «Иного», автообраз, гетерообраз.

Постановка проблеми. Проблема вивчення літературних репрезентацій чужих/інших національних культур – одна з найактуальніших у сучасній літературній імагології. Її безпосереднім предметом дослідження є літературні образи чи іміджі, взаємні культурні уявлення народів, зокрема, образи певного етносу у свідомості й літературі іншої нації. Під культурним образом розуміється сукупність ідей про *іншого* (чужого), які втілюються при творенні літературного твору. Образ, за твердженням Д. Наливайка – це результат «суттєвої відмінності між двома культурними реальностями», «представлення чужої культурної дійсності, через котру індивід чи група індивідів, які створили цей образ презентують або інтерпретують ідеологічний простір, в котрому вони знаходяться» [7, 234].

Доцільно наголосити: в досить різноспрямованих аспектах – соціологічному, культурологічному, політичному, мас-медійному – імагологію трактують як певний літературний образ (ейдос, імідж), що використовується для репрезентації (зображення) усєї нації. Саме в зображенні індивідуальних рис предмета з певною національною ідентичністю розрізняють образ власного етнокультурного «Я» – автообраз (чи автоімідж) та образ «Іншого» – гетерообраз (чи гетероімідж). Ці образи, в свою чергу, є інтегрованими образами, специфічними етно- й соціокультурними дискурсами, що відзначаються значною тривалістю, але не лишаються незмінними. Більшою мірою така змінність залежить від прийомів конструювання образу «Іншого» та ролі стереотипів у цьому процесі. Тобто образ змінюється не тому, що змінюється приписуваний певній нації характер, а тому, що трансформується ставлення до країни. У цьому контексті стереотипного сприйняття носіїв іншої культури крізь призму власного бачення творчість Роберта Музіля містить імагологічний спектр відношень за концептом «Свій» та «Інший».

Аналізуючи доробок австрійського письменника Р. Музіля (1880 – 1942), який жив і творив в останні два десятиліття існування Австро-угорської імперії, розкривається розуміння його творчості, що дає можливість неоднозначно сприймати підходи до зображення тогочасної дійсності. Певною мірою Р. Музіль розкриває її історію, обравши для цього особливий ракурс. У полі літературного процесу твори Р. Музіля містять художньо естетичне осмислення життєвого матеріалу з глибоким проникненням до внутрішнього світу людини.

Аналіз досліджень. У пропонованій статті увагу зосереджено на різносторонньому осмисленні рецепції образу «Іншого» (чужого) в збірці новел «Три жінки» («Drei Frauen») з проєкцією на твір «Гріджія» («Grigia»). Актуальність даної роботи полягає в тому, що в такому аспекті трилогія новел «Три жінки» Р. Музіля досі не аналізувалася. Щоправда, варто відзначити той факт, що дослідженням творчості письменника займалися такі науковці, як К. Коріно, В. Фанта, А. Фрізе, А. Карельський К. Булманн, Т. Пекар, У. Веддер, М. Якоб, Т. Світельська, А. Белобратов, Д. Давліанідзе. А. Гонольт, Р. Целлер. Сюжетні особливості літературних творів австрійських митців слова, у тім числі Р. Музіля, в українському літературознавстві розкрили Д. Затонський, І. Зимомря, І. Мегела, А. Науменко, Я. Поліщук, К. Шахова. Питанню імагології та осмисленню специфіки міжлітературних взаємодій українського письменства з російською, польською, німецькою, австрійською, англійською, угорською літературами присвячені праці Н. Бездір, О. Галича, Л. Грицик, О. Зимомрі, Д. Наливайка, В. Орехова, Н. Петриненко.

Мета статті полягає у розкритті образу «Чужого» (іншого) / «Свого», з проєкцією на увиразнення іонаціональних та інокультурних аспектів. Йдеться про дослідження проблеми ідентифікації з етнокультурними спільнотами й образи (іміджі) цих спільнот, розглядаючи їх не тільки в стосунку до етнокультурних реальностей, а й у співвідношеннях з іншими образами ідентичностей. Висвітлюється також позиція автора щодо відображення носіїв чужої культури.

Виклад основного матеріалу. Специфіка теми образу «Іншого» у новелістиці Р. Музіля спрямовує увагу реципієнта до контрастності автобіографічних елементів. Адже, образ – це певною мірою мова про іншого, у цьому плані він відсилає нас до реальності, яку він виражає або називає. Поміж цим справжньою проблемою є проблема логічності образу, його правдивості. Вивчати образ – означає «розуміти, що саме робить його схожим на інших або оригінальним» [8, 181].

Р. Музіль творив образи конкретної дійсності, трансформовані в його уяві, тому розуміння глибини його текстів вимагає від реципієнта знання хоча б деяких біографічних моментів, які вплинули на репрезентацію образів. Як наголосив текстолог Адольф Фрізе, який готував майже всі посмертні видання Музіля, «рідко в літературі твір відображає так концентровано, можна навіть сказати вичерпно, образ самого художника як у Музіля» [6, 6]. Отже, осмислюючи його художній світ, слід звернути особливу увагу на питання активного сприйняття дійсності автором. Уцьому зв'язку видається доцільним викласти деякі факти біографічного характеру.

Світовідчуття героїв, які діють у творах великої і малої прози Р. Музіля, значною мірою споріднене з його внутрішньою дикцією, яка ввібрала в себе реальний життєвий досвід письменника на рівні пережитих перипетій, подій та ситуацій в умовах Першої світової війни. Визначальним механізмом репрезентації національного в новелі «Гріджія» став час служби письменника у лавах могутньої армії держави над Дунаєм. Численні свідчення про події на фронті в італійській провінції Трентіно містяться в листах та щоденниках Р. Музіля, опублікованих Адольфом Фрізе та Карлом Айблом: «Музіль

ніс службу під час Першої світової війни на італійському фронті. У 1915р. він служив ад'ютантом 168-го піхотного батальйону, місцем дислокації якого було селище Пергіне, в сучасній італійській провінції Трентіно-Альто-Адиге» [13, 105]. Звідси – деталізованість і точність зображення у тексті топографії долини, яку Р. Музіль назвав «Fersental» (італ. Valle del Fersina / Valle dei Mocheni), історії звичаїв та традицій, розмаїття діалекту особливостей німецькомовного населення.

Автобіографічний елемент присутній в усіх творах Р. Музіля. Однак, у новелі «Гріджія» він репрезентований як мотив кохання/невірності. Це дає змогу провести деякі паралелі між селянкою на ім'я Магдалена Марія Ленці, котра жила в італійському селі Палаї упродовж 1880 – 1954 рр., та героїнею, названою у тексті Гріджією (Лене Марія Ленці) [13, 111]. Таким чином, можна вести мову про «догідність між висловлюваннями героя та позицією автора, який у своїх текстах переважно ідентифікує себе без тіні приховуваності» [4, 53]. За допомогою літературної творчості він не тільки віддзеркалює пізнану дійсність, але й виражає певні нормативні уявлення про роль людини у світі.

У рамках літературного полотна Р. Музіля має місце спроба інтерпретації й певною мірою корекції фактів власної біографії. Особисте та суспільне постає перед реципієнтом не розрізнено, а цілісно. Хоча упродовж 1920 – 1924 рр. Р. Музіль намагається не розвивати суспільну тематику, експериментуючи з образом позасоціального героя, в текстах відчувається схильність автора до розширення даного кліше. Досліджуючи у цьому контексті проблему «інакшості», доречним стає твердження Е. Саїда «Художня література не може стояти осторонь від політичних процесів, і майже всі літературні твори можна помістити в глобальний імперіалістичний контекст, показавши їх залежність від тієї чи тієї політики. В будь-яку епоху можна простежити залежність культури від ідеології та політики [10, 71].

Розглядаючи у творі «Гріджія» корелятивну пару взаємин італійці-австрійці під час Першої світової війни, з перших сторінок новели зримо проступають ознаки національної дискримінації та пригноблення італійського народу: «Sie schütteten Geld unter die Leute und walteten wie die Götter. Sie beschäftigten alle Welt, Männer und Frauen. Aus der Männer bildeten sie Arbeitspartien und verteilten sie auf die Berge, wo sie wochenüber verbleiben mußten, aus den Weibern formierten sie die Trägerkolonen, welche ihnen Werkzeugsatz und Proviant auf wegsamen Steigen nachschafften. Das steinerne Schulhaus ward in eine Faktorei verwandelt, wo die Waren aufbewahrt und verladen wurden; dort rief eine scharfe Herrenstimme aus der schwatzend wartenden Weibern eins nach dem anderen vor, es wurde der große leere Rückenkorb so lang befrachtet, bis die Knie sich bogen und die Halsadern ausschwohlen» [6, 42–43] / «Вони кидали грошима поміж людей і царювали наче Боги. Знайшли справу для всіх – чоловіків і жінок. З чоловіків формували пошукові загони, відсилаючи в гори, де ті залишались тижнями, з жінок формували колони носіїв, які поставляли інструмент та провізію ледь прохідними стежками. Кам'яна будівля школи була перетворена на факторію, де зберігались та завантажувались різні товари; там суворий хазяйський голос викликав одну за одною селянок, які пліткуючи чекали своєї черги, а величезні порожні заплічні кошики завантажувались так, що прогинались коліна та набрякали шийні судини» (переклад – Л. Г.) Отже, має місце імагологічний тип відношень, у рамках яких простежується чіткий і безкомпромісний поділ на «Я» в ролі загарбника та «Іншого» в ролі підлеглого з подальшими конструктивними асимілятивними процесами у суспільному й культурному житті.

За своєю природою образ «Свого» (Гомо) постає плетивом уявлень та ідей про «Іншого» (Гріджію), що неминуче виводить цей образ на перехрестя ідеологічних і культу-

рологічних проблем. Імагологічна перспектива дослідження фокусується на взаєминах протагоністів Гомо, який опинившись у віддаленому гірському альпійському поселенні, серед людей так не схожих на жителів «цивілізації», відкриває можливість «іншого буття» та Гріджії. Вона виступає в образі не стільки реальної жінки, як справжньої невід'ємної частини цієї нової атмосфери. Вона бере його в полон, так само як казкові гори, таємничі ліси на їх схилах та аметисти у їх глибині.

Образ Гріджії не є фотографічним відбиттям «Іншого / Чужого». За ним стоїть і в нього інкорпорується автор зі своєю суб'єктивністю, зі своєю культурою і ментальністю, своєю ідеологією й ангажованістю, який не просто розгортає образ, а як аргументовано зазначає Д. Наливайко, «експлікує його, цілеспрямовано чи імпліцитно» [7, 220].

Історична пам'ять носіїв даного народу фіксує якісно інший тип імагологічних стосунків. Він наявний у взаєминах, де «Свій» та «Чужий» виступають в позиції «постагресора», що, в свою чергу, призводить до того, що «Інший» вже не є опозицією «Своєму», а стає способом та формою його присутності у світі: «Es lebten übrigens merkwürdige Leute in diesem Talende. Ihre Voreltern waren zur Zeit der Tridentischen Bischofsmacht als Bergknappen aus Deutschland gekommen, und Sie saßen heute noch eingesprengt wie ein verwitterter deutscher Stein zwischen den Italiener. Die Art ihres alten Lebens hatten sie halb bewahrt und halb vergessen, und was sie davon bewahrt hatten verstanden sie wohl selbst nicht mehr» [6, 43] / «У цій долині жили своєрідні люди. Їх предки прибули сюди як рудокопи з Німеччини підчас Тридентського собору і відтоді вони вкраплені як обвітрений німецький камінь поміж італійців. Спосіб свого старого життя вони частково зберегли, частково забули, а те що зберегли, вже, схоже, й самі не розуміли» (переклад – Л. Г.)

Зміна політичної домінанти й усього того, що з нею в той чи інший спосіб пов'язане, зумовлює переоцінку у сприйнятті однієї нації іншою. Відбувається, так би мовити, переоцінка власного автообразу (отже, зумовлена статусом не підлеглої, а вільної від пригноблення нації).

У тексті відчувається ледь чутні ноти бунту та відмови від чужих традицій: «Sie waren nämlich Protestanten; aber wenn es wohl auch nichts als dieses Zähle Festhalten an ihren Glauben war, was sie vor der der Verwelschung geschützt hatte, so waren sie dennoch keine gute Christen» [6, 43] / «Вони були власне протестантами; хоча, судячи з усього, ця міцна прив'язаність до своєї віри була саме тим, що зберегло їх від злиття з італійським населенням, отже, вони не були хорошими християнами» (переклад – Л. Г.). Аналогічні форми невизнання за етнокультурним образом-іміджем, як зазначає Д. Наливайко, є «засобом асиміляції за рахунок відмови підлеглому народу у національній ідентичності і нав'язування Іншої ідентичності домінуючої нації» [7, 95].

Отже через історичну взаємопов'язаність спостерігається тотальне взаємопроникнення Я-особи (Гомо) до Чужого для себе середовища: «<...> man wurde hier nicht, wie sonst überall in der Welt, geprüft, was für ein Mensch man sei, – ob verlässlich, mächtig und zu fürchten oder zierlich und schön, – sondern was immer für ein Mensch man war und wie immer man über die Dinge des Lebens dachte, man fand Liebe, weil man den Segen gebracht hatte...» [6, 43] / «<...> тут ніхто не оцінював чужинця так, як скрізь у світі, що він за людина, – чи надійна, владна і небезпечна, або ніжна та прекрасна, – тут якою б не була людина, щоб не думала про житейські справи, вона скрізь знаходила любов, тому що вона приносила благословення...» (переклад – Л. Г.) Відтак має місце імагологічний тип відношень. При цьому триває також процес руйнування стереотипу «Чужого» як на особистому, так і на національному рівні.

«Інший, – формулює Жиль Делез, – не є ні об'єктом у полі мого сприйняття, ні суб'єктом, що мене сприймає, – це передусім структура поля сприйняття, без якої це поле не функціонувало б так, як воно функціонує» [2, 94]. Взаємопроникний процес імпліцитації однієї культури в іншу призводить до певної культурної асиміляції, в якій межа між самобутнім і набутиим, як і в будь-якій ситуації міжнаціонального протистояння є відносно нечіткою. Це засвідчує аналіз новели «Гріджія» Р. Музіля.

Висновки. Досліджуючи проблему образу «Іншого» в новелістиці Р. Музіля, доцільно звернути увагу на те, що у новелі «Гріджія» чи не найяскравіше показано різноаспектність міжнаціональних особливостей та взаємозв'язків між етносами. При аналізі ролі імагологічного образу «Іншого» як одного з основних концептів зображення дійсності у трилогії новел «Три жінки» акцент зроблено на відношеннях до іншого (чужого) як до загарбника та іншого як рівноцінного партнера. Досліджено також неоднозначну позицію автора, яка позначена своїм суб'єктивним «Я» стосовно поля «Іншого», що, зрештою, призводить до стереотипного відображення носіїв чужої культури крізь призму власного її бачення та спричиняє ефект відкритості до світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Белобратов А. В. Роберт Музиль. Метод и роман / А. В. Белобратов. – Л. : Изд-во Ленинградского у-та, 1990. – 160 с.
2. Делз Ж. Эмпиризм и субъективность : Опыт о человеческой природе по Юму ; Критическая философия Канта : учение о способностях ; Бергсонизм ; Спиноза / Ж. Делз / [пер. с фр. и послесл. Я. И. Свирский]. – М. : Per Se, 2001. – 457 с.
3. Зимомря І. Австрійська мала проза ХХ століття : художня світобудова / Іван Зимомря. – Дрогобич-Тернопіль : Посвіт, 2011. – 396 с.
4. Зимомря О. Художній ландшафт творчості Ласла Балли: парадигма імагології // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 1 (212). – С. 51–59.
5. Літературознавчий словник-довідник / [за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка]. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
6. Музиль Р. Избранное : сборник / Роберт Музиль. – М. : Прогресс, 1980. – 398 с.
7. Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика / Дмитро Наливайко. – К. : Києво-Могилянська академія, 2006. – 347 с.
8. Поляков О. Принципы культурной имагологии Даниеля-Анри Пажо / О. Поляков // Филология и культура. Philology and culture. – 2013. – № 2 (32). – С. 181–184.
9. Роберт Музиль. Человек без свойств : Роман. Кн. 1 / [пер. с нем. С. Апта; предисл. Д. Затонского]. – М. : Художественная литература, 1984. – 751 с.
10. Саїд Е. В. Культура й імперіалізм / Е. В. Саїд. – К. : Критика, 2007. – 608 с.
11. Die schönsten Erzählungen aus Österreich. Hausbuch unvergänglicher Prosa mit einem Geleitwort von Franz Theodor Csokor. – Wien : Verlag Kurt Desch, 1958. – 846 S.
12. Drei Frauen, Im Anhang : Autobiografisches aus dem Nachlass sowie ein Nachwort von Adolf Frise. – Reinbek bei Hamburg, 2007. – 160 S.
13. Eibl K. Robert Musil – «Drei Frauen». Text, Materialien, Kommentar / Karl Eibl; München: Hanser, 1978. – 182 S.
14. Schmitz M. Frau ohne Eigenschaften. Die Konstruktion von Liebe in Robert Musils Novelle «Grigia» / Michael Schmitz // Musil-Forum. Studien zur Literatur der klassischen Moderne. – Berlin, 2007. – Nr. 29 (2005/06). – S. 57–77.

Статтю подано до редакції 20.06.2014 р.